

IJTIMOIIY FANLAR

MANGULIKGA BURKANGAN JALOLIDDIN MANGUBERDI

Qilichev Rajab Ergashovich, Buxoro davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti,
tarix fanlari nomzodi

qilichovrajab@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazmshoh Jaloliddin Manguberding mo‘g‘ullar bilan o‘n yildan ortiq davr mobaynida olib brogan harbiy faoliyati, jang qilish uslublari, qo‘shin tuzilishi va boshqa ko‘plab masallar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Xorazmshohlar, Jaloliddin Manguberdi, Chingizxon, Parvon jangi, Sind daryosi, harbiy ish, qo‘shin tuzilishi, harbiy qurollar, qo‘shin ta‘minoti, qo‘shin soni.

ДЖАЛАЛИДДИН МАНГУБЕРДИ, УШЕДШИЙ В ВЕЧНОСТЬ

Киличев Ражаб Эргашович, Доцент Бухарского государственного педагогического института,
кандидат исторических наук

qilichovrajab@gmail.com

Аннотация: В данной статье речь идёт о военной деятельности хорезмшаха Джалалиддина Мангуберди с монголами на протяжении более десяти лет, методах ведения боя, структуре армии и многих других вопросах.

Ключевые слова: хорезмшахи, Джададдин Мангуберди, Чингизхан, битва при Парване, река Синд, военная работа, структура армии, боевое вооружение, снабжение армии, численность армии.

JALALIDDIN MANGUBERDI, WHO HAS PASSED INTO ETERNITY

Kilichev Rajab Ergashovich, Associate Professor of Bukhara State Pedagogical Institute, Candidate of
Historical Sciences

qilichovrajab@gmail.com

Annotation: This article deals with the military activities of Khorezmshah Jalaluddin Manguberdi with the mongols for more than ten years, methods of combat, army structure and many other issues.

Key words: Khorezmshahs, Jalaluddin Manguberdi, Genghis Khan, battle of Parwan, Sindh river, military work, army structure, military weapons, army supplies, army size.

Jaloliddin ibn Alovuddin Muhammad (1198-1231) Xorazmshohlar davlatining so‘nggi hukmdori, mohir sarkarda. Xorazmshoh Muhammadning katta o‘g‘li bo‘lib, onasi-Oychechak turkman kanizaklaridan bo‘lgan. Jaloliddin burnida xoli (mank) bo‘lgani uchun Mankburni nomi bilan atalgan. Keyinchalik bu nom talaffuzda o‘zgarib “Manguberdi” nomi bilan mashhur bo‘lib ketgan. Jaloliddin otasining harbiy yurishlarida ishtirok etib, o‘zining jasur jangchi, iqtidorli sarkardalik qobiliyatlarini namoyish etgan. Jaloliddin Manguberding mo‘g‘ullar bilan ilk jangi 1216-yilda Irgiz (Izg‘ir) daryosi bo‘yida bo‘lib o‘tadi. Sh yili Chingizxon Qushluxonni yo‘q qilish uchun o‘g‘li Jo‘chini 30 ming lashkar bilan unga qarshi urushga yo‘llaydi. Ikkinchi tomondan xorazmshoh Olovuddin Muhammad Qushluxonga qarshi 60 ming lashkari bilan yo‘lga tushadi. Jo‘chi Qushluxonni mag‘lub qilib, uning mol-mulkini olib qaytayotganda Irgiz daryosi yaqinida Olovuddin Muhammad qo‘shini bilan duch keladi. Oradagi tinchlik muzokaralari ish bermagach, o‘rtada qattiq jang bo‘lib o‘tadi. Jangda Jo‘chi Xorazmshoh qo‘shinining chap qanotiga hujum qiladi va uni mag‘lub etadi. Shunda Xorazmshohning o‘g‘li Jaloliddin boshchiligidagi o‘ng qanot qo‘shini mo‘g‘ullarga hujum qilib, ularga qaqshatqich zarba beradi. Bu haqida an-Nasaviy shunday yozadi: “Agar qo‘shinning o‘ng qanoti la‘natlarning chap qanoti ustiga hujum uyushtirmaganida va ahvolni

o'nglamaganida sulton lashkarlarining mag'lub bo'lishiga oz qolgandi" [4.B.34]. Shunday qilib, Jaloliddinning mardligi tufayli Xorazmshoh qo'shini g'alabaga erishadi.

Tarixiy manbalarda yana bir holat alohida qayd etiladi. Chingizxon hayot paytida birorta mamlakatning qo'shini uning lashkarlarini mag'lub eta olmagan. Jaloliddin va uning lashkarlari esa Chingizxon qo'shini ustidan bir emas, bir necha marta g'alabaga erishgan. Mo'g'ullar bilan Jaloliddin lashkarlarining navbatdagi jangi Nasa shahri yaqinida bo'lib o'tadi. Jaloliddin ukasi O'zlog'shoh amirlari bilan orqavorotdan til biriktirib o'zini tutib, yo'q qilishga kelishganini bilganidan keyin Temur Malik hamrohligidagi 300 otliq lashkari bilan Xorazmni tark etib, Qoraqum orqali Xuroson sari yo'l oladi. U Nasa shahriga yaqinlashganda bu yerda mo'g'ullarning 700 lashkari borligini biladi. Ularga hujum qilib, lashkarlaridan 2 baravardan ortiq bo'lgan mo'g'ullarni qirib tashlaydi. Bu voqeani an-Nasaviy "musulmonlar qilichining ular qoniga ilk bor botishi va tanalarini nimata-nimta tilishi edi" [4.B.118.] deb ta'riflaydi.

Chingiz lashkarlari bilan 3 kun davom etgan yana bir jang 1221-yil qishida Qandahor qal'asi atrofida bo'ladi. Jaloliddin Manguberdi Nishopurga kelib qo'shin to'plaganidan keyin Hirot hukmdori, ota tomondan tog'avachchasi Amin al-Malik bilan uchrashadi. Uning qo'l ostidagi 10 mingdan ortiq lashkarlar Jaloliddin qo'shini safiga qo'shiladi [2.B.23.]. Shundan so'ng Jaloliddin Manguberdi va Amin al-Malik Qandahor qal'asini qamal qilib yotgan mo'g'ullar ustiga hujum qiladilar. Mo'g'ullarning bir qismi qal'a atrofida qirib tashlanadi."Shu zahotiyoq otlariga minib orqasiga qaramay qochishga tutindilar. Lekin bu qochganlar ham omon qolmadi... Qutilib qolganlar Chingizxonga qo'shinlari boshiga tushgan ahvol, uning qanday qirilib bitgani haqida xabar yetkazdilar" [4.B.125].

Muarrix an-Nasaviy bu haqda shunday deb yozadi: "Chingizxon Qandahorda qo'shinlari boshiga qanday talofatlar tushganini bilgach, o'g'li Tulixonni... eng yaxshi saralangan lashkarlardan iborat ko'p ming sonli qo'shinga bosh qilib otlantirdi. Jaloliddin ularni islomni himoya qilish, jihad boshlashdek jiddiy maqsad bilan... Parvon yonida tog'dan tushayotgan sel oqimi singari behisob otliqlar, sher kelbatli lashkarlar bilan qarshiladi. Ikkala qo'shin bir-biriga ko'ringanda uning o'zi Tulixon markaziga otilib kirdi, ularning jangovor saflarini buzib tashladi, yog'iy bayrog'ini otlar tuyoqlari ostiga itqitdi. Uni o'z safini tashlab orqaga qochishga majbur qildi. Shundan keyin totorlar qilichlarga nishon bo'ldi. G'azab otiga mingan Jaloliddin dushmanlardan qanchasining boshini tanasidan judo qildi. Boshqacha bo'lishi mumkinmidi? Axir ular unga, otasiga, ukalariga, davlatiga, Vataniga, yaqinlariga, himoyachilariga, xalqiga qancha behisob azoblar berdi?!" [4.B.148-149.]

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, 1221-yil bahorida Jaloliddinning qo'shini G'ori daryosidagi Valian qishlog'ida Shiki Qutuqu lashkarini tor-mor etadi. An-Nasaviy Parvondagi jangda mo'g'ullar qo'shiniga Tulixon boshchilik qilgan deb xato yozadi. Jaloliddin Manguberdi qo'shinining o'ng qanotiga Amin al-Malik, chap qanotiga Sayfiddin Egroq boshchilik qilgan. Jaloliddin Manguberdi esa qo'shin markazida jang qilgan. Bu jangda Sulton Jaloliddin 30 mingdan ortiq lashkari bilan mo'g'ullarning 45 minglik qo'shinini mag'lub etgan. Bundan tashqari Parvon jangi arafasida Jaloliddin Valiyon qal'asini qamal qilishga uringan Tekechuk va Malg'or boshchiligidagi mo'g'ul lashkarlariga qarshi 3 kun jang qilib, mingdan ortig'ini halok etadi va ular qal'a qamalini tashlab qochadilar. Tarixchi Ibn al-Asir bu jang natijasini Jaloliddinning mo'g'ullar ustidan ilk g'alabasi deb ataydi.

Parvon jangining Juvayniy keltirgan tavsifidagi mo'g'ullar va Jaloliddinning harbiy usullari haqidagi ma'lumotlar diqqat talabdir. Tarixchining yozishicha, jangning birinchi kuni nihoyasiga yetganidan so'ng tunda Shiki Qutuqu o'z askarlariga kigizdan odam haykalini yasashni buyuradi. Ertasi tongda jang boshlangan mahalda Jaloliddinning jangchilari mo'g'ul qo'shinining saflari ortganini ko'rib, dushman madad olibdi degan xayolga boradilar. Ammo Jaloliddin ulapga dalda berib, jangovap kayfiyatni qayta vujudga keltirishga erishadi. Sulton suvoriylari otlaridan tushib, dushmani o'q-yoylardan nishonga oladi. Mo'g'ullar chekina boshlagan paytda "butun qo'shin Sulton farmoniga binoan nog'oralarni chalib, otga mindi va birdaniga hujumga o'tdi; mo'g'ul qo'shini qochishga tushdi. Shu asnoda ulap qo'qqisidan orqaga qaytib, Sulton qo'shiniga tashlandilar va qariyb 500 kishini yepga qulatdilar. Sulton

Jaloliddin changalzor sherlari va quturgan dengiz nahanglari yanglig‘ shu ondayoq yetib keldi; mo‘g‘ullar mag‘lub bo‘ldilar” [1.].

Parvonadagi mag‘lubiyatdan so‘ng mo‘g‘ullar hozirgi Afg‘oniston hududini tark etadi. Bu mag‘lubiyatga javoban, Chingizxon Jaloliddinga qarshi yangi jangda shaxsan o‘zi ishtirok etishga qaror qiladi. Ammo, Jaloliddin endigina Chingizxon bilan hal qiluvchi jangga tayyorgarlik ko‘rayotgan vaqt uni qo‘llab-quvvatlovchi sarkardalar orasida nizo kelib chiqib, qipchoq, qarluq va afg‘onlar Jaloliddinni tark etishadi. “Chingizxon Sind daryosi qirg‘og‘iga Jaloliddin o‘z oldiga qo‘ygan maqsadga erishmasdan-ajralib ketgan amirlarini qaytarib olib kelmasdan avval yetib keldi... Lekin Jaloliddin ularga safini tark etgan lashkarlardan keyin oz sonli qo‘shin bilan ro‘baro‘ bo‘ldi” [B.153.]. Shunday qilib hal qiluvchi jang 1221-yilning 9-dekabr kuni Sind daryosi bo‘yida ro‘y beradi. Ushbu jangda Jaloliddin qo‘shinlari tor-mor etiladi. Bunga sabab “...u la’nati (Chingizxon) jangdan oldin bahodir laqabini olgan, saralangan o‘n ming otliq lashkarlarini pistirmaga qo‘ygan edi. Ular pistirmadan chiqib Jaloliddinning o‘ng tomoniga, Amin Malik lashkarlariga hujum qilgani” [4.B.154.] bo‘lgan.

Chingizxon Jaloliddinni tiriklay tutushni buyuradi. Totorlar uning atrofini o‘rab ola boshlaydilar. Biroq Sulton bu xalqani yorib chiqdi va o‘zini oti bilan Sind daryosiga tashladi. Chingizxon Jaloliddinning bu mardligidan hayratga tushdi va o‘g‘illariga bunday dedi: “Haqiqiy ota o‘g‘il mana shunday bo‘lishi kerak! U shunday qirg‘inbarot jang maydonidan va daryo girdobidan qutilib himoya qirg‘og‘iga chiqa oldimi, demak, undan yana ham ko‘p qahramonliklar va son-sanoqsiz tashvishlar kutish mumkin”.

Nasaviyning yozishicha “Al-Jud viloyati hukmdori Shatra ranasi Jaloliddinning jangda mag‘lub bo‘lganidan, uning oz miqdordagi shikastlangan, yarador bo‘lgan safdoshlari va tarafdorlari qoldiqlari bilan mamlakati chegarasiga yaqin joyda ekanligidan xabar topdi... va qulay vaziyatda foydalanib o‘ljali bo‘lib qolish maqsadida mingga yaqin otliq, besh mingta piyoda qo‘shini bilan yurish boshladi” [4.B.157.]. Rashiddiddin bu voqealar haqida yozar ekan, Jaloliddin dastlab daydilar to‘dasini yengdi, keyin 120 kishilik qo‘shini bilan hindlarning 40 ming lashkarining dodini berdi, deydi. Ushbu jangdan so‘ng unga Balol tog‘i va Nikoldan 6 ming kishilik qo‘shin hujum qiladi. Sulton ularning aksariyatini o‘ldiradi, ba’zilari u tomonga o‘tadi. Natijada uning lashkarlari 3000 kishiga yetadi.

1224-yilning boshigacha Jaloliddin Hindistonda yashaydi, Eron va Mesopotamiyaga yurishga kirishadi. U turkmanlardan iborat yangi qo‘shin to‘playdi va G‘arbiy Eronga-Kavkazga yo‘l oladi. 1225-yil Jaloliddin janubdan Shimoliy Eronga bostirib kiradi. Jiddiy qarshiliksiz Marvni egallab, Tabrizga yo‘l oladi va bu shaharni zabt etadi. 1225-yil Jaloliddin qo‘shini qisman Gruziya va Armanistonni egallaydi. 1226-yilda Isfaxon shahri yaqinidagi Oqsin qishlog‘ida mo‘g‘ullarning 150 ming kishilik qo‘shiniga qarshi Jaloliddin Manguberdining 100 ming lashkardan iborat qo‘shini o‘rtasidagi muhobaba paytida Jaloliddin yonidagi 14 nafar shaxsiy lashkari bilan mingdan ortiq mo‘g‘ullarning orasida qamalda qoladi. Qamal doirasi tobora torayadi. Shu alfozda Jaloliddin o‘z a‘lambardori (qo‘shin bayrog‘ini ko‘taruvchi)ning bayroqni sudrab qochib ketayotganini ko‘radi. Uning orqasidan ot solib borib, bayroqdorni o‘ldiradi. Bayroqni yerdan olib, tik ko‘taradi. Keyin mo‘g‘ullar safiga hujum qilib, o‘zi va safdoshlari uchun yo‘l ochadi. U safdoshlari bilan qamalni yorib chiqib ketadi.

Mo‘g‘ul sarkardasi Toynal no‘yon Jaloliddinning bu harakatlarini kuzatar ekan, uning mardligiga tan berib, shunday deydi: “Sen qayerda bo‘lma, har qanday sharoitda ham o‘lim sirtmog‘idan, yov qo‘lidan qutulib keta olasan! Haqiqatan ham, sen o‘z davringning ulug‘ qahramonisan, xalqingning buyuk yo‘lboshchisan!” Bu mardlik uchun, mard inson uchun berilgan haqiqiy baho edi.

1230-yil 10-avgustda Arzinjon yaqinidagi jangda Jaloliddin Manguberdi kuchlari mag‘lubiyatga uchradi. Jaloliddin Manguberdining kuchsizlanganidan foydalangan mo‘g‘ullar katta qo‘shin bilan Ozarbayjonga bostirib kirib Marog‘a, Tabrizni egallab (1231-yil) Jaloliddin Manguberdini ta‘qib etishgan. Mayofariqin viloyatidagi qishloqlardan birida mo‘g‘ullar tungi hujum natijasida Jaloliddin Manguberdining oz sonli qo‘shinini tor-mor keltirdilar, Jaloliddin Manguberdini o‘zi esa ta‘qibdan qutulib, Kurdiston tog‘lariga chiqib ketgan. Bu yerdagi Ayn

Dor qishlog'ida qaroqchi kurdlar qo'liga asir tushib, fojiali ravishda halok bo'lgan.

Jaloliddin Manguberdi nafaqat jangu jadallarda qahramonlik, mardlik ko'rsata olgan shaxs sifatida, balki jangovar harakatlarning yangi yo'llarini, taktikalarini ishlab chiqqan, ularni amaliyotga joriy eta olgan harbiy ilmining yuksak bilimdoni sifatida ham tarixda nom qoldirdi. Masalan, u otliq qo'shinlarning jang paytida ham otliq lashkarlar, ham piyoda navkarlar sifatida jang qilish taktikasini ishlab chiqqan. Bunda jang qurollaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Ya'ni, otliq lashkar qilich va so'yildan foydalanib hujumga o'tgan bo'lsa, u piyoda navkarga aylanganda nayzadan foydalangan.

Dushmanning otliq lashkari uchun nayza bilan qurollangan piyoda hamisha xavfli hisoblangan. Shuning uchun Jaloliddin qo'shinida otliq lashkarlar ham qilich, ham so'yil, ham nayza bilan qurollantirilgan. Uning yana bir harbiy hiylasi-uzun nayzalar bilan qurollangan piyoda navkarlarni dushmanning otliq qo'shinlariga qarshi qo'ygan. Bunda piyodalar uzun nayza bilan saf-saf bo'lib yoki to'p-to'p bo'lib dushman otliqlariga qarshi borgan. Jaloliddin jangovar yurishlarida ishlatgan harbiy hiylalaridan yana biri yengil qurollangan, tez harakat qiluvchi otliq qismlarni, bo'linmalarni tashkil etgani bilan bog'liq.

Ma'lumki, jangu jadallarda otliq qo'shinlar og'ir qurollar bilan qurollangan va turli xil vositalar bilan himoyalangan holda qatnashganlar. Bu ularning tez va yengil harakat qilishiga imkon bermagan. Shu sababli u yengil qurollangan, tez harakat qiluvchi otliq qo'shinlarni tashkil etgan. Ular dushmanlar qarshisida kutilmagan hollarda paydo bo'lib qolishi, ularni esankiratib qo'yishi, jiddiy zarba berishi bilan g'alabaga hissa qo'shganlar.

Sulton Jaloliddinning harbiy taktikasida eng ko'p qo'llanilgan jang usullaridan biri-bu dushman qo'shini markaziga hujum qilib, uni parokanda qilish, uning o'rtasiga yorib kirib, qirib tashlashdan iborat bo'lgan. Chunki markazning halokati qo'shinning mag'lubiyatiga olib kelgan. Shuning uchun Jaloliddin o'z qo'shinining markaziga mard, dovyurak, dushman qo'shini markaziga yorib kira oladigan lashkarlarni to'plagan. Uning o'zi hamisha qo'shin markaziga boshchilik qilgan. Jaloliddinning oz sonli lashkarlar bilan dushmanning ko'p sonli qo'shinlari ustidan doimo g'alaba qilish sirlaridan biri ham ana shunda bo'lgan.

Jaloliddin Manguberdining keyinchalik Hindistonda oz sonli lashkari bilan Shatra ranasiga, Uchcha hukmdori Qubachaga qarshi "jangga tashlash baxtsizlik sari yo'l ekanligini bilgani holda tavakkal qilishi" [4.B.162.]da qo'lga kiritgan g'alabalari asosida ham mana shunday harbiy taktikalar yotadi. Yoki Jaloliddinning 20 ming lashkari bilan Dehli hukmdori Shamsiddin Eltutmishning 100 ming piyoda, 30 ming otliq, 300 ta fil bilan qurollangan qo'shini sarosimaga solib, uni o'zi bilan tinchlik o'rnatish borasida muzokara qilishga majbur qilishi [4.B.164.] yoxud 30 ming otliq lashkarlari 1225-yil avgustda Garni qal'asi yaqinida gurjilarning Ivane Mxargdzeli boshliq 60 minglik lashkarini mag'lub etishi [4.B.204.], Qo'niyo sultonlarining birlashgan qo'shini ustidan kam sonli lashkarlari bilan g'olib bo'lishi, Xuroson, Iroq, Kirmon, Fors ko'rfazi, Ozorbayjon, Arron, Kavkazorti o'lkalarini qo'l ostiga birlashtirib, ulkan davlat tuzishi Jaloliddin Manguberdi harbiy qudratining, u ishlab chiqqan jangovar taktikalar, yangicha kurash yo'llarining, mardlik va matonatining, hukmdorlik qobiliyatining yaqqol namunalari edi.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, Jaloliddin Manguberdi bilan Qo'niyo sultonlari o'rtasida dushmanlik munosabatlari mavjud bo'lgan. Shuning uchun 1231-yilda Qo'niyo sultoni Malik al-Ashrafga uning akobirlaridan biri Jaloliddin o'limi haqida xabarni xursandchilik bilan yetkazadi. Shunda Malik al-Ashraf bunday deydi: "Sizlar meni uning o'limi bilan qutlayapsizlarmi? Biroq endi sizlar buning samarasidan bahramand bo'lasizlar. Olloh nomi bilan qasam ichib aytamanki, uning halokati mo'g'ullarning islom mamlakatlari yerlarini bosib olishlariga yo'l ochib beradi. Endi Ya'juj va Ma'juj bilan bizning o'rtamizda devor bo'lib turadigan Xorazmshohdek inson yo'q!" [4.B.420-421.]

1258-yilga borib deyarli butun islom olami mo'g'ullar bosqini ostida toptaladi. Jaloliddin Manguberdining o'n bir yildan ortiq mo'g'ul bosqinchilariga qarshi olib borgan kurashi beiz ketmadi. U shu davrdagi kurashi bilan ko'p xalqlarni mo'g'ullar iskanjasiga tushishdan asrab qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alouddin Atomalik Juvayniy. Tarixi jahongusho. Tarjumon Nazarbek Rahim.-T.: MUMTOZ SO‘Z, 2015.
2. Bo‘riyev O., Toshev N. Jaloliddin Manguberdi (Davri. Sarkardalik fa’oliyati. Manbalar).-T.: Fan, 1999.
3. Давлатов М. Сопротивление таджикского народа монгольскому завоеванию. .- Душанбе.: Деваштич, 2007.
4. Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti. Kamol Matyoqubov tarjimasi.-T.: Yozuvchi, 1999.